

Tien tips voor de rijke schooldag

Leren van de verlengde schooldag en verlengde leertijd

Frank Studulski¹, Sardes

Het regeerakkoord spreekt van de introductie van een *rijke schooldag*. Inmiddels is een voorloperregeling gestart (mei 2022). Daarin kunnen 45 trajecten gedurende drie jaar meedoen onder de hoede van de gelijke kansen alliantie.

“Als onderdeel van een brede aanpak van bestrijding van armoede in kwetsbare wijken door gemeenten investeren we in een rijke schooldag, waarbij scholen zelf bepalen wat zij nodig achten om de kansenongelijkheid te verkleinen. Te denken valt aan begeleiding bij huiswerk, sport en cultuur in samenwerking met plaatselijke verenigingen en bibliotheken. We beginnen bij de scholen waar de nood het hoogst is.” (Coalitieakkoord, 2021)

De rijke schooldag is gericht op het versterken van de gelijke kansen. Met de rijke schooldag worden leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs in Nederland gestimuleerd om zich verder te ontwikkelen door, naast het reguliere curriculum, extra activiteiten aan te bieden. Verschillende coalities van gemeenten, scholen, cultuurinstellingen, sportorganisaties, jongerenwerk, GGD, kinderopvang en andere partijen werken al aan zo'n Rijke schooldag. Om van deze initiatieven te leren en ze samen verder te ontwikkelen en uit te breiden start het Voorloperstraject. Gemeenten steunen deze beweging en de extra financiële ondersteuning vanuit het rijk.²

De rijke schooldag klinkt heel nieuw, maar er is de afgelopen 30 jaar al hard gewerkt aan vormen van uitbreiding van de schooldag. Denk aan de verlengde schooldag bij de brede school, maar ook leertijdverlenging in de grotere steden, zoals Rotterdam en Den Haag.

In deze korte brochure brengen we deze ervaringen bijeen, zodat lokale partijen hiervan kunnen profiteren.

¹ Met dank aan Joke Kruijer en Karin Vaessen

² Voorlopers gezocht voor uitwerking van de Rijke Schooldag | VNG

De verlengde schooldag en de brede school

Tussen 1992 en 1996 waren de eerste experimenten verlengde schooldag, een samenwerking tussen onderwijs en welzijn (Van Erp, ea, 1997). Daarna werd de verlengde schooldag een vast onderdeel van de brede school.

De verlengde school werd na schooltijd georganiseerd. Het aanbod en de duur verschilden per brede school. In de afgelopen decennia is er daarom ook veel geleerd over het opzetten van verlengde schooldagen. De extra tijd in de verlengde schooldag wordt veelal ingezet om kinderen meer 'kennis van de wereld' bij te brengen, bijvoorbeeld met extra culturele en sportieve activiteiten. Ze doen ervaringen op die ze van huis uit meestal niet meekrijgen, maar die wel belangrijk kunnen zijn voor bijvoorbeeld begrijpend lezen of loopbaanoriëntatie.

Inzichten aan de hand van de verlengde schooldag

Goed management gewenst

Een verlengde schooldag vraagt goed management. Soms wordt gesuggereerd dat de school dit er wel bij kan doen, maar dat is (zeker met de personeelskrapte) te veel gevraagd van de school. Daarom is het belangrijk dat er een goede manager is die veel organisatorisch werk op zich neemt. Wat helpt, is om hier iemand voor vrij te stellen. Als de verlengde schooldag op grotere schaal wordt georganiseerd, komen er organisatorische uitdagingen bij. Vaak wordt dan een lokaal projectenbureau ingericht, dat gebruik maakt van een soort carrousel model: de activiteiten verschuiven dan van school naar school. Zo wordt de complexe taak om op tien scholen in een wijk tegelijkertijd sportieve activiteiten te organiseren behapbaar gemaakt.

Een voorbeeld is het Projectenbureau Primair onderwijs Zuidoost in Amsterdam. Er zijn 28 brede scholen aangesloten bij PPOZ. Elke Brede School organiseert alleen of met andere scholen uit de buurt naschoolse activiteiten. Dat zijn activiteiten aansluitend op de schooldag in alle mogelijke talent- en vormingsgebieden. Het Projectenbureau Primair Onderwijs Zuidoost is de verbindende factor binnen de samenwerkende schoolbesturen van het primair onderwijs in Amsterdam Zuidoost.

Vakkrachten met didactische vaardigheden

Kwaliteit is een aandachtspunt. Niet iedere culturele en sportieve aanbieder kan goed met (een groep) kinderen omgaan. Soms is het echt zoeken naar goede vakkrachten, die ook bereid zijn (een beperkt aantal) uur per dag een aanbod te verzorgen. We willen ook in cultuur en sport dat kinderen een goed kwalitatief aanbod hebben; daarom is aandacht voor de inhoudelijke en pedagogisch-didactische kwaliteit van het aanbod van belang. Ontwikkel daar kwaliteitscriteria voor. Een interne cultuurcoördinator kan daarin een rol vervullen. En zeker als het doel is om kinderen meer kennis van de wereld op te laten doen, is ook een rijk taalaanbod van belang. De vakdocent kan dan expliciet aandacht te besteden aan bijvoorbeeld nieuwe woorden, in samenhang met de woorden die tijdens de reguliere lessen aan bod komen (en in de rijke context van de vakles).

Welke doelen voor kinderen streef je na?

Een van de belangrijkste lessen in de verlengde schooldag en leertijdverlenging in het algemeen is om duidelijk te zijn over de doelen die je nastreeft. Als je duidelijk bent over de doelen, kun je ook nagaan of je die hebt gehaald, en of de inspanningen ertoe doen. Stel daarom duidelijke doelen op, die gericht zijn op de ontwikkeling van kinderen (en niet alleen op het proces).

Het idee achter de verlengde schooldag is ook dat kinderen op een andere manier kunnen leren.

Van Oenen en Valkestijn (2004) hebben op basis van de ervaringen in de verlengde schooldag drie pedagogische doelstellingen geformuleerd binnen wat zij noemen 'het streven naar meer levensecht leren':

- a) *maatschappelijke participatie bevorderen*: Kinderen/jongeren doen iets of produceren iets waar ook anderen iets aan hebben. Ze voeren een echte, verantwoordelijke taak uit in de samenleving, iets waar ze zelf ook iets van leren en waar ze de zin van inzien: wederkerigheid is een belangrijk kenmerk.
- b) *levensechte oriëntatie en ontmoeting bevorderen*: Kinderen/jongeren maken in levenden lijve en op locatie kennis met mensen, activiteiten, beroepen, leef-, werk- en woonsituaties. Het doel is hier primair dat kinderen/jongeren zelf hier wat van leren.
- c) *specifieke competenties met enige levensechte elementen oefenen*: Kinderen/jongeren oefenen niet in een levensechte, maar in een gewone leersituatie (in school of in een ander apart lokaal) met bepaalde competenties. Om die competenties beter onder de knie te krijgen, wordt er een levensechte (ervarings)deskundige of worden er levensechte materialen om mee te werken bij betrokken of wordt er naar een heus eindproduct toe gewerkt.

Het idee achter de verlengde schooldag is dan ook dat cognitieve onderwerpen die op school worden behandeld, in de verlengde schooldag op een andere manier ook aan de orde komen, zodat deze worden herhaald of op een andere manier worden beleefd. In de praktijk vraagt dit doel extra aandacht. Ten eerste vereist het de nodige inspanning om de inhoudelijke programmering (binnen en buitenschool) op elkaar aan te laten sluiten en ten tweede blijkt dat kinderen niet automatisch een zogenaamde 'transfer' tot stand brengen. Dat wat bij rekenen in de klas gedaan wordt, is kennelijk toch heel anders dan bij koken in de verlengde schooldag. Alleen het expliciet ondersteunen van de transfer helpt daarbij.

[Kennismaken, verdiepen en doorgeleiden \(waar mogelijk\)](#)

Een verlengde schooldag vraagt om het goed doordenken van het programma. Naast de wensen van de leerlingen zijn ook inhoudelijke doelen belangrijk. Je kunt denken aan kennismaking, verdieping en activiteiten die gericht zijn op doorgeleiding naar regulier verenigingsleven ('de drietrapsraket'). De verbinding naar het verenigingsleven was niet altijd succesvol omdat ouders de contributie niet kunnen betalen, omdat de vereniging in een andere wijk is of omdat deelname niet automatisch na schooltijd op dezelfde plek plaatsvindt.

In aansluiting op het schoolprofiel

Als je als school een activiteiten aanbod gaat inrichten, dan speelt de visie van de school daar zeker ook een rol in. Het is verstandig om enigszins thematisch te werken. Met een helder profiel kun je ook 'nee' zeggen tegen aanbod dat te veel afwijkt van je profiel. Daarmee kun je voorkomen dat de activiteiten los zand vormen zonder gemeenschappelijke kenmerken en doelen. Sport en cultuur zijn zojuist al genoemd, maar je zou ook kunnen denken aan:

- cognitieve vakken
- fysieke en psychische ontwikkeling
- culturele ontwikkeling
- techniek of natuur-en milieu educatie
- democratisch burgerschap
- oriëntatie op beroepen

Dit laatste onderdeel, een oriëntatie op beroepen, wordt door basisscholen vaak afgewezen, omdat zij denken dat loopbaanoriëntatie iets is van het voortgezet onderwijs. Het gaat er echter om dat er kinderen zijn die geen voorbeelden van bepaalde beroepen in hun omgeving hebben. Daardoor kunnen ze ook niet dromen of geïnspireerd raken door een beroep. Voor het werken aan gelijke kansen is dat juist een belangrijke punt. De weekendschool werkt bewust aan die oriëntatie op beroepen door professionals te laten vertellen over hun werk.

Toegankelijkheid van de activiteiten

Er zijn verschillende ideeën over de vraag of kinderen een bijdrage zouden moeten betalen aan deelname aan de activiteiten. Enerzijds drukt het betalen van een bijdrage uit dat de activiteiten wat waard zijn, dat men er ook wat voor over moet hebben. Anderzijds is een brede toegankelijkheid van belang, zeker in het licht van gelijke kansen. Een compromis werd dan regelmatig gezocht in een symbolisch bedrag van bijvoorbeeld een euro per keer, bijvoorbeeld in de vorm van een strippenkaart of pasje. Toch bleek de deelname dan vaak te dalen, en het leverde ook veel extra logistiek (en zoekgeraakte strippenkaarten) op. Als de kinderen ook naar de BSO gaan, is het belangrijk om een regeling te treffen met de BSO.

Om kinderen goed te betrekken bij de verlengde schooldag, blijkt het belangrijk om de werving ook in de klas te laten plaats vinden. De aanbieder kan in de klas komen en het enthousiasme voor de activiteit stimuleren. Een andere manier om betrokkenheid en enthousiasme te stimuleren bij de leerlingen is rekening houden met de wensen, maar ook met de verschillen tussen leerlingen. Denk bijvoorbeeld aan activiteiten voor jongens en meisjes, of aan 'actieve', maar ook wat meer rustige activiteiten. Een andere factor die van belang is bij de aantrekkelijkheid van de activiteiten is de intensiteit. Sommige brede scholen hebben door schade en schande geleerd dat een te vol programma niet werkt bij de kinderen. Daarom wordt er wel voor gekozen om de activiteiten aan te bieden in blokken van bijvoorbeeld vijf of zes weken.

Vaak wordt geconstateerd dat de kinderen die dit het meest nodig hebben, juist niet meedoen.

Soms mag je ook nuchter en pragmatisch zijn over de verlengde schooldag. Een verlengde schooldag kan starten met doelstellingen voor talentontwikkeling bijvoorbeeld met sport en cultuur, maar soms is de harde realiteit dat het belangrijker is om te voorkomen dat de kinderen gaan zwerven op straat. De verlengde schooldag biedt in dat geval een soort tweede huis, voor kinderen waar geen fijne thuissituatie is, of waar veel verkeerde verleidingen zijn in de buurt. Dat is een vorm van realistische

pedagogiek, waarbij de kinderen in en rond de school opvangen belangrijker is dan het naleven van te ambitieuze doelstellingen.

Criteria voor binnen en buitenschools leren

Van der Vegt en Studulski e.a. (2004) benoemen op basis van de effectstudie naar de Vensterscholen criteria voor binnen- en buitenschoolse activiteiten.

Breed en gevarieerd aanbod, met mogelijkheden tot verdieping

- Er is een visie op buitenschools leren
- Zowel schools, sportief, cultureel als techniek
- Hantering van de drietrapsraket
- Leerlingen worden gestimuleerd tot deelname aan regulier verenigingsleven
- Er is aandacht voor de continuïteit van activiteiten (> 10 weken)
- Er zijn kwaliteitscriteria voor buitenschoolse activiteiten
- Het aanbod is eenduidig en niet versnipperd

Kwaliteit van het personeel dat activiteiten uitvoert

- Er zijn competentie omschrijvingen van het buitenschools personeel
- Er zijn heldere arbeidsvoorwaarden voor de buitenschools professionals
- De buitenschoolse docenten krijgen feedback

Bewust toepassen van verschillende vormen van leren

- Verschillende werkvormen worden bewust toegepast
- Docenten binnen- en buitenschoolsmaken afspraken over werkwijzen
- Activiteiten zijn zowel binnen – als buitenschools

Pedagogische afstemming, horizontaal

- Er is een verband tussen het curriculum en de buitenschoolse activiteit
- Er is aangegeven waarom men kiest voor een bepaalde buitenschoolse activiteit
- Docenten binnen- en buitenschools koppelen inhoud en ontwikkeling van leerlingen naar elkaar terug

[Effecten en opbrengsten](#)

Uit onderzoek naar de effecten van de brede school (Kruiter ea, 2013) blijkt dat deelname aan brede schoolactiviteiten bijdraagt aan de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Effecten op cognitief gebied werden niet duidelijk. Dit had waarschijnlijk mede te maken met de grote verschillen tussen brede scholen in het onderzoek. Uit internationaal literatuuronderzoek van Slot en Leseman (2019) wordt duidelijk dat er internationaal bewijs is dat een gevarieerd aanbod over de hele dag kan bijdragen aan ontwikkelingskansen van kinderen.

Een aandachtspunt bij de verlengde schooldag blijft dat er toch vaak doelverwarring is. Met compenserende activiteiten, zoals sport en cultuur, doen kinderen wel allerlei nieuwe ervaringen op, maar dit leidt, [...] niet rechtstreeks tot een verbetering van cognitieve onderwijsresultaten (Kruiter, ea, 2020). Je zou wel kunnen stellen dat de activiteiten kunnen bijdragen aan de talentontwikkeling

van de kinderen (mits je duidelijk bent over de talenten waar het over gaat), maar het is beter voorzichtiger te zijn met verwachtingen over een bijdrage aan cognitieve prestaties.

Verlengde leertijd

Rond het onderwijs worden de laatste jaren verschillende projecten en trajecten georganiseerd om meer leertijd te creëren. Denk bijvoorbeeld aan kop- en schakelklassen, de zomerschool of De brede school academie (Sardes, 2014).

Maar een van de meest opvallende en ook ingrijpende interventie, is leertijdverlenging binnen de school, waarbij de leertijd met 6 tot 10 uur wordt uitgebreid.

In 2006 zijn Rotterdam en Den Haag al begonnen met het verlengen van de onderwijstijd op bepaalde scholen, met bijvoorbeeld zes uur per week. In het kader van de regeling Onderwijstijdverlenging zijn tussen 2009 en 2012 29 pilots uitgevoerd. Via de Bestuursakkoorden werd voor andere steden in de G37 ook de mogelijkheid geboden om onderwijstijdverlenging toe te passen.

Een belangrijk verschil met de verlengde school dat is dat het bij leertijdverlenging gaat om *onderwijstijd*. Dat maakt dat kinderen hier verplicht aan deel nemen. De tijden vallen onder de leerplicht.

Goed voorbeeld: Leerkansenprofiel in Den Haag

De gemeente Den Haag hanteerde hierbij bijvoorbeeld de volgende doelen:

- Maximeren van leer- en ontwikkelingskansen van kinderen
- Intensief versterken van sociale competenties en burgerschap
- Indringend bevorderen van culturele en maatschappelijke participatie en sociale binding
- Versterken van de betrokkenheid van ouders bij school en samenleving

In Den Haag is op 25 basisscholen het Leerkansenprofiel (LKP) ingevoerd. In eerste instantie vonden de LKP-activiteiten na drie uur 's middags plaats. Maar alle scholen kozen er uiteindelijk voor om de extra activiteiten te verweven in het rooster. Daardoor kwam er meer afstemming tot stand tussen het onderwijs en de activiteiten. Deze scholen streven naar één curriculum, waarbij de leerkansenactiviteiten zijn geïntegreerd in het rooster en in een doorlopende leerlijn. Dit wordt gedaan door een klein aantal extra leerkrachten aan te nemen; een voordeel is dat de leerlingen een beperkt aantal nieuwe leerkrachten zien. (Hoogeveen en Kooiman, 2009).

Vaessen (2014) noemt een aantal voorwaarden voor leertijdverlenging.

- Goede samenwerking tussen deelnemende instanties.
- Motiverende context met een combinatie van verrijkingsactiviteiten.
- Afstemming tussen het reguliere curriculum en de extra leertijd.
- Gemotiveerde leerlingen.
- Betrokken ouders.

Verlengen, maar met *effectieve* leertijd

Dit lijstje wordt aangevuld met algemene voorwaarden voor effectief onderwijs, zoals excellente leerkrachten, een goede instructiekwaliteit en hoge verwachtingen van leerlingen. Een belangrijke factor is ‘time on task’, met andere woorden de effectieve leertijd. Dit wordt ondersteund door Nederlands onderzoek van Scheerens en Luyten (2013), waaruit bleek dat er geen lineair verband is tussen uitbreiding van de onderwijstijd en hogere opbrengsten. De resultaten van leertijdverlenging worden niet alleen bepaald door de beschikbare tijd (kwantiteit), maar zeer zeker ook door de kwaliteit van de extra leertijd. Met andere woorden: de manier waarop de extra tijd wordt besteed is van doorslaggevende betekenis voor het effect van leertijdverlenging.

In een reviewstudie van internationaal onderzoek komt naar voren dat een langere schooldag niet automatisch tot hogere leerprestaties leidt. Veel hangt af van een effectieve benutting van de (extra) leertijd, van een goed programma en niet in de laatste plaats van goede leerkrachten/begeleiders van de activiteit (Smit ea, 2015). Dat is in lijn met de rapportage van het CPB dat een studie uitvoerde naar effectieve interventies bij onderwijsachterstanden in het primair onderwijs (CPB, 2018). Dus hoewel er uit onderzoek blijkt dat extra leertijd, onder voorwaarden, kan leiden tot positieve effecten bij kinderen, is er geen evidence-based norm te stellen voor het optimale aantal uren daarvoor (Kruiter ea, 2020).

Appelhof (2009) geeft aan wat de werkzame factoren zijn bij het verlengen van onderwijstijd:

- hoge verwachtingen hebben van leerlingen
- leerlingen positief belonen ter versterking van hun zelfvertrouwen
- time on task
- een goede instructiekwaliteit
- continuïteit in het leren
- een motiverende context met verrijksactiviteiten.

Als aan deze voorwaarden is voldaan, zowel in de reguliere schooltijd als in de naschoolse tijd, dan worden de effecten versterkt. Met effecten wordt hier bedoeld dat de leerlingen hoger scoren op toetsen.

Kruiter ea (2020) evalueerden de dagprogrammering in Rotterdam Zuid. Zij concluderen het volgende over het proces van de dagprogrammering:

- Richt een sterk programma-management in

- Leer van eerdere en andere projecten (in andere projecten is bijvoorbeeld uitgezocht hoe aansprakelijkheid en AVG is geregeld)
- Controleer of scholen daadwerkelijk op de hoogte zijn van de gemaakte plannen (dit klinkt als een open deur, maar er is soms afstand tussen schoolbesturen en scholen)
- Zet tijdig ex-ante evaluatie in: het is belangrijk om vooraf (ex-ante) wat de praktische en beleidsmatige consequenties zijn en wat de mogelijke effecten zouden kunnen zijn.

Daarnaast wordt aangegeven dat de scholen de meerwaarde van een dagprogrammering wel zien, maar toch vragen hebben bij de vorm die uiteindelijk is gekozen en of dit de manier is om cognitieve doelen te behalen. Ook bij leertijdverlenging was een zorg dat de dag misschien te lang zou worden voor de kinderen. In de praktijk blijkt dit mee te vallen. Alleen de jongere kinderen (groep 1 en 2) nemen in Rotterdam niet deel aan de verlenging. Daarnaast is ook de inrichting van de dag bepalend voor de energie van de kinderen. In Den Haag doen de kinderen van groep 1 en 2 juist weer wel mee, en wordt er rekening gehouden met de verdeling van de inspanningen gedurende de dag.

Voor de toekomst worden ook een aantal afwegingen gegeven (Kruiter, 2020):

- Reflecteer gezamenlijk op de doelen voor de dagprogrammering (dit betreft kwaliteitskeuzes in de afweging tussen cognitieve doelen en vrijetijdsbesteding)
- Zet in op kwaliteit
- Werk aan borging; het is belangrijk om de afspraken duurzaam te beleggen in de organisatie

Ook het CPB (2018) vraagt aandacht voor de kwaliteit van uitvoering. Zij noemen hierbij:

- Maak alleen gebruik van effectief gebleken lessen en lesmethoden.
- Geef een half jaar lang het dubbele aantal lessen in het betreffende vak voor leerlingen met een achterstand als gevolg van achtergrondkenmerken. Hoe groter de achterstand des te meer rendement. Het gaat om reguliere lesmethoden die door maatwerk gericht zijn op de exacte achterstand van het kind.
- Extra leesles heeft ook effect op rekenvaardigheden.
- Voor kinderen met een bescheiden leerachterstand kan extra les averechts werken door zelfstigmatisering. Dat wil zeggen dat deze kinderen denken dat zij veel minder goed kunnen leren dan kinderen die niet in aanmerking komen voor een extra programma.

Tien tips voor de rijke schooldag

In dit laatste deel proberen we de lessen van de verlengde schooldag en leertijdverlening te verbinden aan de rijke schooldag.

Het voorloperstraject Rijke Schooldag is bedoeld voor:

- Lokale coalities, bestaande uit ten minste 1 school in het primair of voortgezet onderwijs, 1 gemeente en 1 maatschappelijke organisatie;
- In gebieden met relatief veel leerlingen met een risico op een onderwijsachterstand;
- Met een al bestaand programma voor een verlengde of verrijkte schooldag;
- En een plan om deze verder te ontwikkelen, op te schalen of uit te breiden.

Deze lokale coalitie biedt ten tijde van de aanmelding minimaal 2 uur per week aanvullend aanbod bestaande uit extra activiteiten die aansluiten bij het verplichte curriculum, gericht op de brede ontwikkeling van leerlingen op ten minste 2 van de gebieden; sport (1), cultuur (2), cognitieve ontwikkeling en welzijn (3) of sociale ontwikkeling en oriëntatie op jezelf of op de wereld (4). Hiermee bereikt de coalitie nu al 800 leerlingen.

Het gaat dus om extra activiteiten die aansluiten op het curriculum.

Als we naar de terugblik op de verlengde schooldag en de leertijdverlenging kijken, dan wijzen we graag op de volgende aanbevelingen (tips).

Tien tips voor de rijke schooldag

1. Een goed management – een rijke schooldag organiseren vraagt veel regelwerk.
2. Spreek met elkaar duidelijke doelen af; ook als het gaat om talentontwikkeling als sport en cultuur.
3. Maak daarbij een goede afweging tussen cognitieve, sociale en sociaal-culturele activiteiten: extra tijd op school zou motiverend moeten zijn, geen straf.
4. Zorg voor voldoende variatie in het programma (voor verschillende leerlingen en talenten) en voor variatie in activiteiten (kennismaken, verdiepen, en doorgeleiden naar verenigingen).
5. Maak een duidelijk profiel voor je activiteiten (gebaseerd op een visie: wat wil je bereiken met de kinderen).
6. Zorg voor educatieve kwaliteit in het programma waarbij de activiteiten gericht op (taal)ontwikkeling worden uitgevoerd door vakdocenten met didactische vaardigheden.
7. Zorg voor borging; zeker in deze tijd met veel personele onzekerheden is het belangrijk om afspraken duurzaam te beleggen.
8. Zorg voor een heldere en transparante overlegstructuur tussen gemeente, bestuur, instellingen en scholen; maak duidelijk wat de verwachtingen zijn; maak mogelijk dat je snel kunt bijsturen op basis van ervaringen.
9. Betrek ouders en waar mogelijk leerlingen bij de rijke schooldag.
10. Leer van eerdere ervaringen en onderzoeken, zorg voor een breed (gemeentelijk) netwerk waar universiteit en hogeschool samenkomen met beleid en uitvoerende partijen.

Sardes
Postbus 2357
3511 BK Utrecht
030-2326200
www.sardes.nl

Literatuur

- Appelhof, P. (2009). *Een oriëntatie naar uitgebreide onderwijstijd*. Utrecht: Oberon.
- Coalitieakkoord (2021). Coalitieakkoord 'Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst', Den Haag
- CPB (2018). *Effectieve interventies leerachterstanden in het primair onderwijs*. Den Haag: CPB
- Erp, M. van, Koopman, P., & Voncken, E. (1997). *Het experiment verlengde schooldag in het basisonderwijs: eindverslag van het evaluatieonderzoek in Rotterdam, Den Haag en Utrecht*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Hoogeveen, K. & Kooiman, P. (2009). *Handboek onderwijstijdverlenging*, Leerkansenprofiel Den Haag, Utrecht: Sardes
- Kruiter, J. e.a. (2013). *De brede school in een veranderend tijdsgewricht. Uitkomsten landelijke effectmeting 2009-2013*. Utrecht: Oberon, ITS en Sardes
- Kruiter, J., Mens, R., Hoogeveen, K., Donkers, E. (2020). *Procesevaluatie Dagprogrammering Rotterdam Zuid, Zicht op invoering en mogelijkheden in de toekomst*, Utrecht: Sardes
- Oenen, S. van, en M. Valkestijn (2004). *Welzijn in de brede school. Partners voor levensecht leren*. Amsterdam: SWP
- Sardes (2014). *Leertijdverlenging*, Sardes Speciale editie, nr 15, Utrecht: Sardes
- Sardes & Oberon (2007). *Handboek brede school*, Utrecht: Sardes & Oberon
- Scheerens, J. (eds), (2013). *Productive time in education, a review of the effectiveness of teaching time at school, homework and extended time outside school hours*. Enschede: TU Twente.
- Slot, P. en Leseman, P. (2019). *Investeren in kinderen van 0-12 jaar. Bevindingen uit de wetenschap*. https://www.pactvoorkindcentra.nl/images/pdf/190326_Wat_we_weten.pdf, Pact voor kindcentra
- Smit, F., Driessen, G. & Kuijk, J. van (2015). *Variatie in schooltijd en onderwijskwaliteit. Een internationale literatuurstudie naar effecten van verschillende invullingen van de onderwijstijd op de onderwijskwaliteit*. Nijmegen: ITS
- Vaessen, K. (2014). Het Leerkansenprofiel 2.0, Zeven jaar ervaring met het LKP in Den Haag, in: Sardes (2014). *Leertijdverlenging*, Sardes Speciale editie, nr 15, Utrecht: Sardes
- Vegt, A. L. van der & Studulski, F. ea (2004). *Kijken door het venster. Onderzoek naar acht jaar vensterscholen in Groningen*, Amsterdam: SWP